

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Mint békák a mocsárban. Püspökök gyűlése a Duna mellett 796-ban

A címben két időben közel eső, mégis különböző eseményt kapcsolunk egybe. 801-ben Alkuin egyik, valószínűleg salzburgi szolgálatban térítő tanítványa jellemezte így helyzetét Noricumban, valahol az Isten háta mögött, a szlávok erdőségei, a Duna és a sűrű fenyvesek között.¹ Nem lehetett sokkal vigasztalóbb azoknak a püspököknek a helyzete sem, akik öt esztendővel korábban, a 796. év késő nyarán, Alkuin és Arn (Arno) salzburgi püspökök leveleiből kikövetkeztethetően május és augusztus között valahol a Duna partján gyűltek egybe, hogy az avarok térítésének gyakorlatát és részleteit módolják ki. Az esemény mai ésszel fantasztikus és meghökkentő. A frank-avar háborúk közepette a térség püspökei, köztük két legjelentősebb főpapja, az aquileiai érsek, valamint a salzburgi püspök (aki majd csak két év múlva nyeri el, talán éppen az avar térítésben neki szánt szerep miatt az érseki rangot) a „vad keletre”, a háborús frontra vonulnak, hogy az avar térítés, jelesül a keresztelés egyházi szempontból valóban fontos részleteit vitassák meg. Igaz, ekkorra már öt év telt el a Karolingok első jelentős avarok feletti győzelme óta. A nyugati seregek 791-ben törtek két irányból az avar birodalomra, s látszólag meg is semmisítették azt. Károly fia, Pippin Itália felől támadt Isztrián át Pannóniára, s augusztusra be is vették a védelmi vonalat, míg északon szeptember és október folyamán Nagy Károly irányítása alatt a frankok a Duna két partján s magán a folyón nyomultak előre a határfolyónak tekintett Ennstől a Rába torkolatáig. 795-ben a sikerek folytatódni látszanak: a Tudunnak nevezett avar fejedelem kinyilvánítja készségét a kereszttség felvételére, majd a következő évben személyesen is megjelenik Nagy Károlynál. Még ugyanebben az évben a frank csapatok ismét elfoglalják és kirabolják az avar gyűrűt, a ringet s hatalmas zsákmányt küldenek az év végén Aachenbe. A győzelmek európai visszhangja hatalmas, a zsákmányból ajándékként jut még a mericai királynak, Offának is.²

Ekkorra, 796-ra úgy tűnhetett, hogy az avar ellenállást megtörték. Alkuin maga is levélben biztosította Arnt, hogy az avarok birodalma és hatalma szilárd és erős, de aki legyőzte őket, az még hatalmasabb. Mindezzel bátorítani akarta, hogy nyugodt lélekkel nekivághat az első hallásra veszélyesnek tűnő útnak az avarok felé.³ A főpapok bizonyosan Pippin itáliai király és Erik friuli őrgróf – mai fogalmaink szerint – inkább erődemonstrációt végre-

¹ Idézi: H. Reimitz: *Grenzen und Grenzüberschreitungen im Karolingischen Mitteleuropa*. In: *Grenze und Differenz im frühen Mittelalter*. Hg. W. Pohl s H. Reimitz. Wien, 2000 (Österreichische Akademie d. Wiss. Phil-Hist. Kl. Denkschriften, 287.) 157. (angol változatban: *The Transformation of Frontiers. From Late Antiquity to the Carolingians*. Ed. W. Pohl–I. Wood–H. Reimitz. Leiden, Boston, Köln, 2001. „Conversion and Control. The Establishment of Liturgical Frontiers in Carolingian Pannonia” címmel, 189–208.). Az idézett hely: *Appendix ad Alcuini epistulas 2*. Ed. Dümmler, 484 és H. Wolfram: *Salzburg, Bayern, Österreich, Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. MIOG Erg. Bd. 31. Wien, 1995, 72.; R. Bratoz: *La cristianizzazione degli slavi negli atti del convegno „ad ripas danubii” e del concilio di Cividale*. In: XII centenario del concilio di Cividale (796–1996). Convegno storico-teologico (1998) 145–190.

² Többek között egy hun övet és kardot kapott: „unum balteum és unum gladium Hunniscum, et duo pallia sirica, quatenus ubique in populo Christiano divina praedicetur clementia et nomen domini nostri Iesu Christi glorificetur in aeternum”. Idézi Deér J.: *Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches*. MGH Epistolae, vol. 4., 146. 730–731.

³ Alkuin MGH Epistolae. 107.

hajtó seregével tarthattak, ami a középkorban megszokott jelenség volt. Korábban, 791-ben például maga Arn is egy darabon az avarok ellen vonuló sereggel tartott. Meglehet, arra számítottak, – ami persze nem következett be –, hogy az avarok tömegesen járulnak majd Pippinhez és Erikhez a kereszténység felvételére,⁴ amit megerősíteni látszik az Alkuin és Arn köréből származó, később tárgyalandó *Ordónak* 796 körüli datálása. A történészek valószínűsítik, hogy a találkozón a legkomolyabb, a keresztelés rítusánál fontosabb kérdések is szóba kerülhettek, például a Duna, Rába és Dráva közti térség egyházi hovatartozása, aminek eredményét, a térség Salzburchhoz kerülését végérvényesen 803-ban hirdetik ki.⁵ A modern, elsősorban szlovén és olasz történelmi kutatás oly nagy, részben szimbolikus jelentőséget tulajdonít a „püspökök Duna parti gyűlésének”, hogy annak 1996-os évfordulóján tudományos konferenciával emlékeztek meg az eseményről.⁶

Paulinus aquileiai érseknek erről a Duna mellett tartott tanácskozásról készült feljegyzését, ún. *dictatus*-át a bécsi Nemzeti Könyvtár (ÖNB) 548 sz. kódexe „*Dictatus Paulini patriarchae*” lemmával őrizte meg (179r–186r).⁷ A kódexre a könyvtörténelmi kutatás tartalma, kötése, iniciáléja alapján korán felfigyelt.⁸ A kézirat túlnyomórészt bibliai exegézisek gyűjteménye: Adamnanustól és Alkuintól származó vagy neki tulajdonított (Pseudo-Alcuin) műveket tartalmaz.⁹ Paulinus *dictatus*-ának a bekerülését az magyarázhatja, hogy

⁴ Általános bevezetésre W. Pohl: *Die Awaren. Ein Steppevolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München, 1988, 319–321.

⁵ Ezt feltételezi Heinz Löwe: *Die karolingische Reichsgründung. (Exkurs: Der Verfasser des Ordo de catechizandis rudibus).* Stuttgart, 1937, 81.

⁶ Ld. alább.

⁷ Paulinus „dictatus”-ának történelmi jelentőségére jó húsz esztendeje még Tóth Endre hívta fel a figyelmet. A tanulmány jelen formáját az OTKA T 038250 pályázat és a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjának támogatásával nyerte el. Közben jelent meg Szádeczky-Kardoss Samu részleges fordítása és értékelése a „dictatus”-ról, amelynek néhány elemét felhasználtuk itt közölt fordításunkhoz: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig.* Budapest, 1996 (Magyar Östörténelmi Könyvtár), 291–292.

⁸ J. H. Hermann: *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Nationalbibliothek in Wien.* Bd. I. Leipzig, 1923. 167–170.; K. Foltz: *Geschichte der Salzburger Bibliotheken.* Wien, 1877. 13.; Swarzenski, G.: *Die Salzburger Malerei. Textband.* Leipzig, 1908. 13.; Th. Sickel: *Alkuinstudien.* Sitzungsberichte d. k. Akad. d. Wiss. Phil.-hist. Kl. 79. (1875) 513, 541–545.; W. Neumüller–K. Holter: *Der Codex millenarius.* Linz-Graz-Köln, 1959. 167.; O. Mazal: *Die Salzburger Dom- und Klosterbibliothek in karolingischer Zeit.* – Codices manuscripti 3. (1977) 57–58.; F. Unterkircher: *Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich.* Bd. I. Wien, 1969. 25. Abb. 12.; B. Bischoff: *Die südosdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit.* Teil. II. Wiesbaden, 1980. 78, 82–83., 155–156.; F. Unterkircher: *Die karolingischen Salzburger Einbände in der ÖNB.* Libri 5 (1954) 41–53. Ez utóbbiból a kódex Karoling-kori fa kötéstartól, 285+190+15 mm, s megtudjuk, hogy a belső borító pergamenlap verzóján a megrendelő neve, Baldo is olvasható. Ez azért érdekes, mert hasonlóképpen megrendelőként előfordul egy másik, 851-ben datált salzburgi kéziratban is, amely ma Münchenben található (StBibl. Clm. 15821.).

⁹ 1r - 26v : Adamnanus (Arculphus, ep. Luxoviensis): De locis sanctis Ierusalem
27r - 42r : Alcuin (inter dubia): De operibus sex dierum iuxta disputationem puerorum (PL 101. col., 1099–1143)

42r - 52v : Ps.-Alcuin: De sex aetatibus mundi (PL 101. col., 1112–)

52v - 61v : Ps.-Alcuin: de veteri testamento (PL 101. col., 1120–)

61v - 66r : Ps.-Alcuin: De novo testamento (PL 101. col., 1128–)

66r - 71v : Ps.-Alcuin: De gradibus totius ecclesiae dignitatis (PL 101. col., 1131–)

71v - 73v : Ps.-Alcuin: De fide (PL 101. col., 1136–)

73v - 80r : Ps.-Alcuin: Fidei ratio plenior (PL 101. col., 1138–)

80r - 81r : Ps.-Alcuin: De dominica oratione (PL 101. col., 1143–1144)

81v - 86v : Alcuin: Epistola ad Arnonem (PL 100. col., 571–)

86v - 114r : Alcuin: Expositio in psalmos poenitentiales (PL 100. col., 575–)

114r - 143r : Alcuin: Expositio in psalmum 118. (PL 100. col., 597–)

143r - 168r : Alcuin: Expositio in psalmos graduales (PL 100. col., 619–)

nagyhírű, Alkuinnal is barátságot tartó szerzőjét a Szentírás keresztségre vonatkozó helyeinek értelmezésében mérvadónak tekintették.¹⁰ Az általa leírtakat Alkuin tekintélye is támogathatta, akinek ugyanerről a tárgyról Nagy Károlyhoz intézett levelét közvetlenül a Paulinus-rész után másolták be *Dictatus Albini magistri* cím alatt. A rövid, pergő, sokszor párbeszédes formát használó traktátusokat, amelyek egy jól szerkesztett vademecum-ot alkotnak, a térítésben nagy szerepet játszó Salzburgban jól lehetett hasznosítani.¹¹ Jellemző módon Pszeudo Alkuinnak „A világ hat korszakáról” szóló írásához hasonló összefoglaló még a magyarországi *Halotti beszédet* megőrző 1200 körüli kódexbe, a Pray-kódexbe is bekerült, amelynek egyes betoldott darabjai és liturgikus rétegei köztudomásúan nagyon hosszú múltra, a 11. századi hittérítés és egyházszerzés korszakáig nyúlnak vissza. Paulinusnak az avar hadjáratokban játszott szerepére egyébként még a 16. században is élénken emlékeztek a térségben.¹²

A feljegyzést megőrző kódex másolását az írástörténeti irodalom egybehangzóan a 9. század első felére, Salzburgba helyezi.¹³ Ezt erősíti meg az tény is, hogy a kézirat útja is Salzburgból vezetett Bécsbe 1806-ban. Bischoff szerint a kódex 1–26v-ig terjedő része még Adalram érsek idejében (821–836) készült, míg a 26v-tól 189v-ig terjedő rész Liuphram érseksége idején (836–859), a Paulinus-féle *dictatus*szal együtt.¹⁴ A feltételezés teljes mértékben hihetőnek tűnik, valószínű, hogy a részvevő főpapok (a püspökségek számának a felét véve 5–10 főpap, esetleg még apátok) a tanácskozás „emlékeztetőjét”, vagy ha úgy tesszük, határozatát másolatban mind kézhez kapták, s azt egyházi székhelyükön őrizték, módot, sőt talán utasítást is adva további másolatok készítésére. Az egyetlen példány esetleges fennmaradását mindenesetre magyarázhatjuk azzal, hogy a tanácskozás merőben gyakorlati célú volt, s a hadi helyzet alakulása, az avar térítés szerencsétlen kimenetele rövid időn belül minden aktualitásától megfosztotta a feljegyzést.

A *dictatus* írása a kor könyvírására jellemző sajátságokat mutat. Bernhard Bischoff eredményei szerint a salzburgi, sőt a délnémet könyvírás korabeli jellegzetességei közé sorolható az írás erősen nyomott jellege, nehézkes vonalvezetése (*ductusa*), a ligatúrák (N, „et, „ri”, „ct”, „st”, „rt” stb.) és a nyitott „a” korlátozott használata.¹⁵ A ritkábban használt ligatúrák (mi; ni; us)¹⁶ sem állnak párhuzam nélkül. Az imént említett sajátságok – amelyek jórészt a későantik és koraközépkori kurzív írásgyakorlatból erednek – a VIII. század végén

168r - 175r : Alcuin: Ad pueros S. Martini de confessione puerorum (PL 101. col., 651–)

175r - 179r : Alcuin: De imagine dei

179r - 186r : Paulini dictatus

186r - 189v : Alcuini dictatus (PL 100. col., 187–)

189v - 191v : későbbi írás

Forrás: O. Mazal: *Die Salzburger Dom- und Klosterbibliothek in karolingischer Zeit.* 57–58.

¹⁰ A Paulinusra hivatkoznak pl. MG Epp. IV. 520–522. ; V. 507.

¹¹ Egy másik, salzburgi Alkuin leveleket és egyéb írásokat tartalmazó korabeli kódexet faksimilében is megjelentettek: F. Unterkircher (kiad.): *Alkuin-Briefe und andere Traktate.* Codices Selecti 20. Graz, 1960.

¹² Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig,* 297.

¹³ Ld. 1. jegyz. Megjegyezzük, hogy a kritikai kiadás, valamint J. Marenbon: *From the Circle of Alcuin to the School of Auxerre.* Cambridge, 1981. és W. Hartmann: *Die Synoden der Karolingerreich im Frankenreich und in Italien.* Paderborn. München, Wien, Zürich, 1989, 116. még 10. századnak írja.

¹⁴ B. Bischoff: *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit,* 82–83.

¹⁵ B. Bischoff: *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit,* 82. A ligatúrák: 185r, 179r, 179v, 182r, 182v, 179v, 182v, 183v, 184v, 185v.

¹⁶ Fol. 179r, 179v, 182v, 185r

és a 9. század első felében délnémet és észak-itáliai területen egyaránt megtalálhatók. Így az íráskép is alátámasztja a szakirodalom által javasolt datálást.¹⁷

Említésre érdemes, hogy a Paulinus-*dictatus* szövege igen kevés másolási és grammatikai hibával maradt ránk, noha a számos ligatúrát, betűkapcsolatot tartalmazó szövegek másolása nehéz feladatot jelentett a scriptorok számára. A fóliók egy korrektor munkájának a nyomait is megőrizték (talán Baldo-ét),¹⁸ ami Liuphram érsek személyével is kapcsolatba hozható, aki nagy súlyt helyezett a másolatok gondos kiállítására.¹⁹ A tévesztések jó része vulgarizmus, a többi grammatikai, másolási fegyelmezetlenség: például praediſtina-tim, supseptione, prumtu, nimpe, valvicula, evdumata – hebdomada helyett.²⁰ Betűtévésztesre vezethető vissza: unumquemque – unamquemque helyett; transgradiatur és az „-are-ari” tévesztések a ligatúrák rossz feloldása miatt;²¹ számos esetben a nazális rövidítés sem került a helyére.²²

Írásunkban a *dictatus* soraira való utalás a *Monumenta Germaniae Historica* Concilia sorozatának 2. kötete kiadása alapján történik. Megjegyezzük, hogy az eredeti kézirrattal való egybevetés nyomán a 174. oldal 19. sorában „probatus” helyett „probatur”, míg a 176. oldal 15. sorában „sanctus” helyett „renatus” olvassandó.

A *dictatus* keletkezési körülményeiről magából a szövegből értesülünk: Nagy Károly fia, Pippin a Duna partján vert tábor seregével, és püspökök tisztes gyülekezetét hívta egybe. Majd a keresztény szertartásokról, a fennhatósága alá kerülő – egyébként meg nem nevezett – „gens” megtérítésének és megkeresztelésének a körülményeiről tudakozódott. A résztvevő püspökök és egyháziak nevei közül csak Paulinusé ismert, aki a maga nevében készítette el a gyűlésről tudósító iratot („*horum venerabilium fratrum socius et auditor fui*” 176. p. 26. sor), nyilván mint a rangban legelőkelőbb résztvevő. Alkuinnak egy levele alapján a salzburgi püspök, Arn (Arno) jelenléte is biztosra vehető²³, de a szakirodalomban a passai püspök részvételére is gondolnak.²⁴

A szövegből kiolvasható történelmi helyzet a tanácskozás idejének nagy biztonsággal való azonosítását teszi lehetővé: Pippin 796-ban nyomult be avar területekre Erik, friauli örgróf támogatásával, és aratott kevés áldozatot követelő, véglegesnek tűnő győzelmet.²⁵

¹⁷ Milánó: Bibl. Ambr. L. 99. és Bibl. Triv. Cod. 688. in: F. Steffens: *Lateinische Paläographie*. Freiburg, 1903. 38. München, Clm. 14077 (Regensburgból) és Clm. 18168 (Tegernseeből) in: B. Bischoff: *Kalligraphie in Bayern. Ahtes bis zwölftes Jahrhundert*. Wiesbaden, 1981. Abb. 4. 11.

¹⁸ A kódex belső fedőlapján található a következő versike: „Hunc humilis librum fecit scribere Baldo. reddat in aeternum mitis cui praemia Christus.” O. Mazal im. 57. Két másik hasonló szerkezetű versikében pedig éppen Liuphram neve szerepel. O. Mazal im. 57., G. Swarzenski: *Die Salzburger Malerei. Textband*, 167–168.

¹⁹ Vö. O. Mazal: *Die Salzburger Dom- und Klosterbibliothek in karolingischer Zeit*. 57.

²⁰ 179r, 181r, 183r, 184r, 184v

²¹ 184r, aestimare-ari 183v, baptizare-ari 186r

²² triduana- triduanam 180v, raritatem 184r

Paulinust a 791-es avarok elleni hadjárattal is kapcsolatba hozzák, noha csak annyit tudunk, hogy egy püspök is a sereggel tartott. MGH Epistolae, vol. 3. 528. Id. C. Giannoni: *Paulinus II. Patriarch von Aquileia*. Wien, 1896. 40.

²³ MGH Epistolae, vol. 4. 153. Paulinust a 791-es avarok elleni hadjárattal is kapcsolatba hozzák, noha csak annyit tudunk, hogy egy püspök is a sereggel tartott. MGH Epistolae, vol. 3. 528. Id. C. Giannoni: *Paulinus II. Patriarch von Aquileia*. Wien, 1896. 40. Ennek az adatnak persze a 796-os események értékelése szempontjából van komoly jelentősége.

²⁴ F. Zagiba: *Das Geistesleben der Slaven im frühen Mittelalter*. Annales Inst. Slavici. Bd. 7. Wien–Köln–Graz, 1971. 61.; M. Heuwieser: *Geschichte der Bistums Passau*. Bd. 1. Passau, 1939. Waldrich püspök részvételére 130–131

²⁵ Ld. J. Deér: *Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches*. In: Karl der Grosse Bd. 1. 724–725., 765; J. B. Ross: *Two Neglected Paladins of Charlemagne, Erich of Friaul and Gerold of Bavaria*. *Speculum* 20 (1945) 212.

Erről tudósít egy 796-ra datált, a győzelmet dicsőítő ének: „Ó, kagán, te szerencsétlen ... birodalmad elfoglaltatott, nem uralkodsz többé, birodalmad immár hosszú időre a keresztények kezére jutott, amelyet Pippin hódított meg” („*Tu Cacane perditē... regna vestra consumata / ultra non regnavitis. Regna vestra diu longa/ Christianis tradita, a Pippino demollita*”)²⁶. Maga Arn is, Alkuinnak válaszolva, a 796-os hadjárat után úgy látta, hogy „helyreállt a béke” az avaroknál.

A datálás és lokalizálás kérdése sokáig megoldatlan volt. J. D. Mansi 1767-ben megjelent hatalmas munkájában a püspökök gyűlését „concilium Franfordiense” cím alatt még 794-re teszi²⁷, míg a *Monumenta Germaniae Historica*-ban kötetében megjelent kiadása a szakirodalom által általában elfogadott 796. évre helyezi.²⁸ Gabrol és Leclerq *Dictionnaire*-je pedig a gyűlést a 796 őszére (szeptember–október) datált cividalei helyi zsinat részének tekintette.²⁹ Tekintettel arra, hogy kívül kerültek a birodalmi út- s egyházi hálózaton, a gyűlés helyét nem tudták másához viszonyítani, mint a számukra a nyugati világ keleti nagy határát szimbolizáló Duna folyóhoz. Egyébként az Erik halálára írott sirató versből csak az derül ki, hogy a térségben a tájékozódást egyedül a folyók segítették (talán egyedülként a romokban heverő Sirmiumot emlegeti), s utána a „kelet” következett, Szkítia, Meotis és a Kaszpi-tenger. A lokalizálás megoldhatatlannak tűnő kérdésében H. L. Wernecknek 1960-ban megjelent cikke a tanácskozás helyéül a Krems melletti Traisenburgot jelöli meg, amiben többen követték.³⁰ A szakirodalom másik, döntő része a gyűlést – helyesen – az Itáliából indított hadjáratral hozza összefüggésbe, s a Dunának inkább a Dráva torkolata felé eső szakaszán keresi a helyet, legutóbb éppen a magyarországi Mohács környékén.³¹ Mindkét esetben a főpapoknak jelentős távolságot kellett nehéz útviszonyok közepette Salzbургból és Cividaleből megtenniük, ami akár hetekig is eltarthatott. Igaz, a Nagy Károly által különösen kedvelt főpapok a korszak nagy utazói közé tartoztak, 792-ben Paulinus egy regensburgi zsinaton vett részt, míg 797-ben mindkettejüket Rómában találjuk³².

Paulinus nem alaptalanul bírta Nagy Károly bizalmát. Születésének ugyan még hozzávetőleg sem ismerjük az idejét (valamikor 750 körül), de azt már tudjuk, hogy az udvarban első ízben 776-ban tűnik fel; nyilván a langobárdok leverése után állhatott a frankok szolgálatába. Az udvarban köthette életre szóló barátságát Alkuinnal, s alapozhatta meg páratlanul fényes karrierjét, aminek csúcsa lett a 787-ben elnyert aquileiai érsekség. Alkuinnal később is levelezést folytat, jóllehet Alkuinnak Paulinus útítársa, Arn a legkedvesebb levelező partnere, s Nagy Károly után hozzá intézte legtöbb írását. Ezt az sem befolyásolta, hogy Salzburg érseki rangra emelésével elvesztette a bajor püspökségeket, majd Pannónia területéről is kiszorult. Fényes irodalmi tehetsége, eredetisége és olvasottsága talán valamelyest jelen fogalmazványából is kitűnik. Kérlelhetetlen bírálója volt az adopcianizmus-

²⁶ MGH Poetae Latini, vol. 1. 116. Id. J. Deér: *Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches*, 167.

²⁷ *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* Vol. XIII. Florentiae, 1767. 919–926.

²⁸ MGH Concilia, vol. 2. 172–176. és vö. Glossar A I 229.

²⁹ MGH Concilia, vol. 2. 177–195. Ebben a kiadásban még 796–797-re datált.

³⁰ Die St.-Martins-Kirche zu Traisenburg bei Traismauer. Ostbairische Grenzmarken 4. (1960) 73–84. Id. F. Zagiba: *Das Geistesleben der Slaven im frühen Mittelalter*, 61.; A Kollauz: *Awaren, Franken und Slaven in Karantaniien und Niederpannonien und die fränkische und byzantinische Mission*. Carinthia I, 156 (1966) 262.; L. Waldmüller: *Die erste Begegnungen der slawen mit den Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jh.* Die Slawen zwischen Byzanz und Abendland. Enzyklopädie der Byzantinistik 51. Amsterdam, 1976, 523.

³¹ H. Reimitz: *Grenzen und Grenzüberschreitungen im Karolingischen Mitteleuropa*, 151.

³² Utazásaikra s különösen Arn személyére ld. H. Berg: *Quellenkundliche und prosopographische Studien zur Kirchengeschichte des Österreichischen Raumes im Frühmittelalter*. Diss. Wien, 1986.

nak nevezett eretnekségnek, számos teológiai vitázó művet alkotott, majd barátjának, Erik örgrófnak ajánlotta a középkor első, természetesen egy Alkuin-gondolattal (*De imagine Dei*) indító „királytükkrét” (*Liber exhortationis*), míg halálára írta meg a középkori irodalom első siratóversét (*Totenklage*).³³

A *dictatus*szal kapcsolatban az eddigi kutatók helyesen mellőzték a zsinat („*synodus*”) kifejezést, helyette inkább csak gyülekezetről, találkozóóról beszélve.³⁴ Az ad hoc találkozóóról tudósító forrásból lényeges formai, oklevéltani részek hiányoznak (*sanctio, corroboratio, subscriptiones, datum*), ami különösen szembetűnő, ha összehasonlítjuk a szintén 796-ban tartott cividalei zsinat anyagával,³⁵ annak szerkezetével. Ugyanakkor az irat szóhasználat, fordulatai némi hivatalos jelleget kölcsönöznek a szövegnek. A „requisitum est”, „definitum est”, „inventum est”, „placuit”, „oportere” kifejezésekre részben már H. Mayer is felfigyelt.³⁶ Tehát egy olyan szövegemlékről van szó, ami fordulataiban követni próbálja zsinati iratok szóhasználatát, formájában azonban eltér azoktól. A kutatást hosszú ideje foglalkoztatta az a kérdés, hogy tárgyalhatott-e a gyülekezet további kérdéseket, tartalmazhatott-e mást is a *dictatus*?³⁷ Figyelembe véve a kódexben megőrzött írások jellegét, nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy igen. Paulinus más, a feljegyzés, illetve a kódex tartalmába nem illő, gyakorlatiasabb kérdéseket is érinthetett („... requisitum est primum de sacro regenerationis lavacro”... 173. p. 8. sor; „*Nunc autem ad alia festinantes ab his conpendiosius calami cuspitem suspendamus*” 176. p. 24–25. sor). Tény azonban, hogy a feljegyzés központi kérdése eredetileg is a keresztség felvételének szabályozása volt, ami összhangban állt a Nagy Károlynak tulajdonított, számára már-már kisajátított „térítő” szerepkörrel, és azzal az eszkatalogikus dimenzióval, amit a kortársak a keleti birodalommal folytatott küzdelemnek tulajdonítottak.³⁸

A kézirat különleges jelentősége abból fakad, hogy az avar-frank küzdelmekről, az ottoni frank térítésről az okleveleknek és az elbeszélő forrásoknak csak rövid utalásából értesülünk.³⁹ A *dictatus* azonban egész terjedelmében a térítés problémáival foglalkozik. Bár az avarok, vagy ahogy a korban gyakoribb, a hunok neve nem fordul elő, a történelmi helyzet és Alkuin levelei alapján az említett „gens” egyértelműen az avarokkal azonosítható, a térítés helye pedig a fennhatóságuk alá tartozó vagy azzal határos területtel, ahol szláv szórvány keresztény csoportok is élhettek.

³³ F. Brunhölzl: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. I.* München, 1975. 250–257. Műveinek kiadása a *Patrologia Latina* 99. kötetében található. A részletes adatokra lásd F. Brunhölzl bibliográfiai kitekintését.

³⁴ A synodusok jogi feltételeire lásd I. Schröder: *Die westfränkischen Synoden von 888 bis 987 und ihre Überlieferung.* München, 1980. 5.; Büttner, H.: *Mission und Kirchenorganisation des Frankenreiches bis zum Tode Karls des Grossen.* In: Karl der Grosse Bd. I. 480.: „Bischofszusammenkunft”.

³⁵ Lásd 22. jegyz.

³⁶ C. Giannoni: *Paulinus II. Patriarch von Aquileia*, 43., H. Mayer: *Geschichte der Spendung der Sakramente in der alten Kirchenprovinz Salzburg.* Zeitschrift für katholische Theologie 37 (1913) 794.

³⁷ F. Zagiba: *Das Geistesleben der Slaven im frühen Mittelalter*, 61., 64. Giannoni az Aquileia és Salzburg közötti határ-egyezséget is a 796-os conventushoz köti. I. m. 53.

³⁸ H. Reimitz: *Grenzen und Grenzüberschreitungen im Karolingischen Mitteleuropa*, 161–162., J. Nelson: *Kingship and Empire in the Carolingian World.* In: *Carolingian Culture, Emulation and Innovation.* Ed. R. McKitterick. Cambridge, 1994, 732–73. A keresztség és keresztelés központi jelentőségére a korban ld. P. Cramer: *Baptism and Change in the Early Middle Ages c. 200-c. 1450.* Cambridge, 1993 és korábról. A. Angenendt: *Kaiserherrschaft und Königstaufe. Kaiser, Könige und Päpste als geistliche Patrone in der abendländischen Missionsgeschichte.* (Arbeiten zur frühmittelalterlichen Forschung. 15.1 Berlin, New York, 1984.

³⁹ J. Deér: *Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches*

A tanácskozás középpontjában a kereszteléssel kapcsolatos kérdések álltak, mégpedig a keresztelés időpontja és az újrakeresztelés lehetősége. E kérdéseknek aktualitást adott a szász térítés kudarcának a felismerése,⁴⁰ illetve a római egyházi tradíció érvényesítését célzó igény és a keserű valóság, a kis számú és műveletlen papok, klerikusok, az írástudatlan helyi népesség problémája. A liturgia megújításának a folyamata ekkorra több évtizedes múltra tekintett vissza. Már Kis Pippin és II. István pápa szövetsége előtt feltűnik a zsinati aktákban: „És megígérte, (ti. Carlomannus), hogy a régóta széthullott egyházi fegyelmet ... valamiképpen helyrehozni és kijavítani szándékszik” („*Et promisit [sc. Carlomannus] se de ecclesiastica religione, que iam longo tempore... dissipata fuit aliquid corrigere et emendare vellet*”) – írják 743-ban.⁴¹ A 790-es évekre mindez már a zsinati akták és a hivatalos levelezés visszatérő témája lett. Ehhez járult a római szokások követésének hangsúlyozása mint a *correctio*, a liturgiailag helyes út megtalálásának egyetlen lehetséges módja. Az akkori levelezési gyakorlatra és az egyházi felfogásra jellemző példa két, szó szerint megegyező levélrészlet: az egyik Jesse püspök levele 792-ből⁴², a másik Alkuiné 798-ból: „Ne merészeljen egyetlen katolikus sem az egyházi tekintély, egyetlen józan ember sem az ésszerű szokások, egyetlen hívő sem a kegyes belátás ellen küzdeni, nehogy szkizmatikusnak s hitetlennek találtassék. Kövessük a római szentegyház tekintélyét a keresztség kérdésében, hogy ahonnan a katolikus hit kezdeteit magunkhoz vettük, mindig onnan válasszuk az örök üdvösség példáit is.”⁴³

Megállapítható, hogy az újonnan kialakult történelmi-egyházpolitikai helyzetben sem került sor új térítési elvek kidolgozására.⁴⁴ Az egyházi hagyomány korábban is vallott állásfoglalásait követték, ami Alkuin leveleiben is tükröződött. Az erőszak nélkül való, némi hitoktatással előkészített térítés gyakorlatának a meghirdetése azonban a szász misszióhoz képest jelentős újításnak számított.⁴⁵

A *dictatus* eddigi legrészletesebb liturgiátörténeti elemzését H. Mayer végezte el.⁴⁶ A salzburgi liturgia kutatójának igaza lehet, amikor a kérdéskör részletes tárgyalásából a tárgyalófelek közötti nézeteltérésekre következtet.⁴⁷ A keresztség felvételének kétszeri időpontja, a Húsvét és Pünkösd a keresztény hit gyors elterjesztésében érdekelt seregeknek

⁴⁰ PL 100. col. 194. Epiphania octavája is – a gallikán rítus hatására – keresztelési nap lehetett. Ennek nyomai még a 16. századi nyomtatott misekönyvekben is megtalálhatók. K. Gamber: *Der Taufritus nach dem Tassilo-Sakramentar*. In: *Ecclesia Reginensis. Studien zur Geschichte und Liturgie der Regensburger Kirche im Mittelalter*. Regensburg, 1979. 114–115.

⁴¹ MGH *Epistolae selectae*, vol. 1. 82. Id.: A. Angenendt: *Bonifatius und das Sakramentum initiationis*. *Römische Quartalschrift* 72. (1977) 177.

⁴² PL 105. col. 792. A Karolingok és Róma közötti liturgikus kapcsolatokra lásd É. Delaruelle: *L'Église romaine et ses relations avec l'Église franque jusqu'au 800*.

Klauser, Th.: *Die liturgische Austauschbeziehungen zwischen der römischen und der fränkisch-deutschen Kirche vom achten bis zum elften Jh.* *Historisches Jahrbuch* (1933) 169–189. *Settimane di Studio del Centro Italiano sull'Alto Medioevo*. *Settimane di studio ...VII*. Spoleto, 1960. *Le chiese nei regni dell'Europa occidentale e i loro rapporti con Roma sino all' 800*.

⁴³ PL 100. 293. „*Nemo catholicus contra Ecclesiae auctoritatem, nemo sobrius contra rationalem consuetudinem, nemo fidelis contra pietatis intelligentiam certare audet, et ne schismaticus inveniatur, et non catholicus sequamur pro baptisate sanctae Romanae ecclesiae auctoritatem ut unde catholicae fidei initia accepimus inde exemplaria salutis nostrae semper valeamus, ne membra a capite separentur suo...*”

⁴⁴ F. Zagiba: *Das Geistesleben der Slaven im frühen Mittelalter*, 62.

⁴⁵ A Paulinus féle *dictatus*ban: „... *non de gladii cruento mucrone, nec coacti aut inviti trahantur ad baptismi lavacrum...*” 800-ban Alkuin Vergilius szavaival bíztatja könyörületre Nagy Károlyt (*Parcere subiectis et debellare superbos*) PL 330.

⁴⁶ H. Mayer: *Geschichte der Spendung der Sakramente in der alten Kirchenprovinz Salzburg*. A keresztelési rítus a „*dictatus*” alapján nem rekonstruálható pontosan.

⁴⁷ H. Mayer: *Geschichte der Spendung der Sakramente in der alten Kirchenprovinz Salzburg*, 795.

nem lehetett igazán alkalmas.⁴⁸ A módja pedig még kevésbé, hiszen a kathekumenek közös, csoportos oktatása és eközben a keresztséghez feltétlenül szükséges tudnivalók átadása (a hét scrutiniummal és böjtöléssel) már komoly egyházszerkezeti háttérrel feltételez. Nem is beszélve arról, hogy a római szokásoknak megfelelő, az arra hivatott pap által kiszolgáltató keresztség kívánalma a Karoling birodalom egyéb területeiről származó zsinati aktákban is szüntelenül felbukkan.⁴⁹ Ennek következménye lehet, hogy megengedték a két időponttól való eltérés lehetőségét.

Az újrakeresztelkedés kérdésében is a korábbi, évszázados hagyományt követték, ami röviden így foglalható össze⁵⁰: akik bizonytalanok abban, hogy megkeresztelkedtek-e, azokat meg kell keresztelni; azokat, akiket ugyan nem szabályosan, de mégis a Szentháromságban kereszteltek meg, kézzrátételben kell részesíteni. Zakariás pápa 748-ban a keresztlés kérdésében hozzáforduló Bonifatiust is ezen elvek szerint utasította.⁵¹

A *dictatus* pontos liturgikus forrásai nehezen határozhatók meg, mégis Alkuin leveleinek közvetlen hatása több helyen is tetten érhető.⁵² A megbeszélés lényeges pontja volt a térítés menetének a meghatározása a „fides docenda – baptismi sacramenta percipienda – evangelica praecepta tradenda” (alapozó hitoktatás, keresztség, evangéliumi térítés)⁵³ sorrendje szerint. Meghatározó lehetett Alkuin felfogása, amit Nagy Károlynak írt leveléből ismerünk.⁵⁴ Ebben Szent Ágostonnak *De cathecizandis rudibus* c. írására és Szent Jeromosnak Máté evangéliumára vonatkozó kommentárjára nyúlt vissza. Az összehasonlítás jól mutatja a kapcsolatot a két *dictatus* között. A szellemi, sőt filológiai rokonság akkor is nyilvánvaló, ha Alkuin levelét mai formájában a tanácskozás időpontja utánra datálják.⁵⁵

⁴⁸ A. Hauck: *Kirchengeschichte Deutschlands*. Bd. II. Berlin, 1958. 476.

⁴⁹ MGH Capitularia, vol. 1. 34–35, 38., 2134, 237. stb.

⁵⁰ P. Glaue: *Zur Geschichte der Taufe in Spanien II. Nachrichten über die Taufsitten bis 711*. Sitzungsber. d. Heidelberger Akad. D. Wissen. Phil.-hist. Kl. (1927) 9–10., *Az ókeresztény kor egyházfegyelme*. Szerk. Erdő P. Budapest, 1983. 345–347. „*qui dubitant utrum baptizati sint, eos necesse est baptizari, non rite conversi, si in Trinitate baptizati sunt, manus impositionem accipiant.*”

⁵¹ MGH Epistolae, vol. 3. 356–361.

⁵² PL 100. 188., 194., 195.

⁵³ MGH Epistolae, vol. 4. 160.

⁵⁴ Ad dominum regem (796) PL 100. 189.

⁵⁵ *Dictatus Paulini*:

Huic autem genti... sacris
ignarae eloquiis non convenit
iuxta haec prolata scriptu-
rarum exempla tam citius
baptismi mysterium indulgere,
priusquam inbuatur fidei
sacramento per aliquas
protelationis moras

presertim cum Dominus prae-
cipiat discipulis suis dicens:
Ite, docete omnes gentes,
baptizantes eos in nomine Patris
et Filii et Spiritus sancti,
docentes eos servare omnia,
quaecumque mandavi vobis

et rursus: Qui crediderit et
baptizatus fuerit salvus erit.

Intueri quippe in verbis
dominicis vigilanti studio

Dictatus Alcuini:

Non enim potest fieri ut corpus
baptismi capiat sacramentum,
nisi /ante/ anima fidei
susceperit veritatem.

Et ipse Dominus in Evangelio
discipulis suis praeci-
piens ait: Ite, docete omnes gentes,
baptizantes eos in nomine
Patris et Filii et Spiritus
sancti.

[In istis paucissimis verbis
totius sanctae praedicationis

Alkuin *dictatus*ának továbbélése a Paulinus-féle *dictatus* szempontjából is tanulságos. A. E. Burns 1904-ben adott ki egy négy kéziratban is fennmaradt „ordo”-t, *Ordo de catechizandis rudibus* címmel.⁵⁶ Szembetűnő, hogy az általa kiadott „ordo” Alkuin levelét a keresztségről szóló résztől kezdve szó szerint követi. Burns maga azt még a freisingi püspöknek Nagy Károly 812-es körlevelére megszületett válaszleveleként értékeli, és úgy véli, hogy az abban foglaltak érsekének, Arn-nak a véleményét is tükrözhetik.⁵⁷ Az „ordo” és az Alkuin levél közötti párhuzam alapján már Heinz Löwe⁵⁸ az „ordo” datálását korábbra, a 796. évre tette. Nyugodtan következtethetünk arra, hogy Alkuin nemcsak Nagy Károlynak, hanem barátjának Arn-nak is megküldhette levelét, annak legalább is a keresztségről és a térítésről szóló részét. A birodalom keleti határainál a térítésben nagy feladatokat vállaló salzburgi egyházban tovább hasznosították Alkuin levelét. Azt keretként meghagyva (az „ordó”-val első és utolsó sorai egyeznek meg) kiegészítették másoktól származó idézetekkel – Isidorus, Niceta Remesiensis, Beda stb. –, és önálló szertartásrenddé alakították át. Ezek alapján valószínűleg Paulinus véleménye mögött is Alkuin szellemét sejthetjük. Az aquileiai érsek is kézhez kaphatta Alkuin sorait. Ráadásul az itt közöltek Alkuin Maginfrednek címzett egyik levelével is megegyeznek.⁵⁹ Minden valószínűség szerint Alkuin a királynak szóló levél egy változatát Paulinusnak és talán Arn-nak még a hadjárat előtt megküldhette, és így az egyezések nem egyszerűen a bibliai „*Ite et docete omnes gentes ...*” idézet azonos értelmezésének tulajdoníthatók.⁶⁰ Ez esetben a levélnek a 796. évi nyári hadjárat utánra való hagyományos datálása sem tartható, hanem értelemszerűen egy avarok elleni korábbi

libet et animadvertendus in
praeceptis illius sacra-
tissimus ordo.

Non enim ait: Ite, baptizate
omnes gentes docentes eos,
sed primum intulit: „Docete”,
deinde adiecit „Baptizate”.
Et non qui baptizatus fuerit
et crediderit, sed qui credi-
derit et baptizatus fuerit,
hic salvus erit.

Et post baptismus rursus:
Docete eos servare omnia,
quaecumque mandavi vobis
/174. p. 30–49. sor/

ordinem exposuit, Ad Arnonem, 796, PL C 193.]
Huius vero praecepti ordinem
beatus Hieronymus in commentario
suo, quem in Evangelium sancti
Matthaei scripsit.

Iussit apostolis ut primum
doceant omnes gentes.

Et post fidem ac baptisma,
quae essent observanda,
praecipere. Ac ne putemus
levia esse quae iussa sunt,
et /post/ pauca addidit: Omnia
quaecumque mandavi vobis

⁵⁶ Neue Texte zur Geschichte des apostolischen Symbols. Zeitschrift für Kirchengeschichte 25. (1904) 148–154. Kéziratai: Cod. Monac. lat. 6325 s. IX. és 6324 s. X. freisingi eredetűek, valamint Cod. Vindob. 1370. s. X., Rouen Cod. A. 214. s. XI–XII. uo. 148.

⁵⁷ Nagy Károlynak a keresztelésre vonatkozó kérdésére lásd J. M. Heer: *Ein karolingischer Missions-Katechismus*. Freiburg in Br., 1911. 50–52.

⁵⁸ H. Löwe: *Die karolingische Reichsgründung. (Exkurs: Der Verfasser des Ordo de catechizandis rudibus)*, 177.

⁵⁹ PL 100. col. 203–206. (796?); PL 100. col. 192. Alkuin Arno-nak: „*donec plenior accipias catechizandi rationem*” Alkuin levelei vonatkozó helyeinek magyar fordítására ld. Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*, 294–296.

⁶⁰ Giannoni feltételezi Alkuin közvetlen hatását: *Paulinus II. Patriarch von Aquileia*, 44. Zagiba a Nagy Károlyhoz címzett levelét 796. aug. 10. utánra datálva a hasonlóságot a bibliai hely szellemének tulajdonítja: *Das Geistesleben der Slaven im frühen Mittelalter*, 63.

hadjárattal hozható összefüggésbe (791, 795–796 ?).⁶¹ Alkuin szellemiségének meghatározó súlyát mutatja, hogy Alkuin kisebb írásai a „dictatus” jelen kéziratába is abban a sorrendben kerültek be, ahogyan azok Alkuin Arn-nak elküldött levelében voltak.⁶²

H. Mayernek a római és a gallikán, milánói rítusok számos sajátosságát sikerült elkülönítenie.⁶³ Megállapítását, hogy a térségben Aquileia hatása a 8. század végére szinte megszűnt,⁶⁴ az elsősorban Klaus Gamber kutatásai révén előkerült liturgikus szövegtörödékek már módosították.⁶⁵ Most egy Mayer által tárgyalt kérdésre térünk ki, a „Jézus nevében való keresztesítés” megítélésére. Mayer a helyet közvetlenül Pseudo-Ambrosius *De sacramentis* művére vezeti vissza,⁶⁶ és ennek alapján milánói hatásra gondol. Pedig a kérdést Paulinus is igen részletesen tárgyalja a *Concilium Foroiuliense* bevezetőjében,⁶⁷ az Apostolok Cselekedeteinek 19.4.5. szöveghelyét magyarázva. A párhuzam még inkább előtérbe helyezi a délnémet és észak-itáliai liturgikus kapcsolatok fontosságát, már nemcsak Milánó hatására korlátozva azt. A *dictatus* mondatfűzését egyébként is mindvégig bizonyos körülményesség, a bibliai helyek és az egyházi hagyomány bizonyosságainak összeötvözésére való törekvés jellemzi. A szerkesztés technikáját jól szemlélteti a következő, két különálló gondolatot összefogó mondat példája (174. p. 41. sor – 175. p. 1. sor), ahol a keresztesítésben való újjászületés (Róm. 6: 3, –4). alagondolata ötvöződik a kolosszeiekhez írt Pál-level soraival (3: 9)⁶⁸.

A szövegnek a térítésre vonatkozó részletei már felkeltették a kutatók figyelmét,⁶⁹ s röviden itt is kitérünk rájuk. E helyek szóhasználata is figyelemreméltó. Ezeken belül érdemes kitérni a „gens”, az „idiota” és az „illiteratus” szavak jelentésére. A „gens-populus”

⁶¹ Az avarokra vonatkozó részlet: „*Gentes populosque Hunorum antiqua feritate et fortitudine formidabiles, tuis suo honori militantibus subdidit sceptris... colla diu superbissima sacrae fidei iugo devinxit...*” PL 100. col. 188.

⁶² MGH Epistolae, vol. 4. Alkuin levelek Nr. 259. Idézi M. S. Driscoll: *Ad pueros sancti Martini. A Critical Edition, English Translation, and Study of Manuscript Transmission*. Traditio 53 (1998) 37–61.

⁶³ H. Mayer: *Geschichte der Spendung der Sakramente in der alten Kirchenprovinz Salzburg*, 793–804. A bajor liturgia gallikán, milánói és aquileiai kapcsolatairól.

⁶⁴ H. Mayer: *Geschichte der Spendung der Sakramente in der alten Kirchenprovinz Salzburg*, 803. Paulinus későbbi térítő tevékenységéről valóban nem tudunk. Alkuin egy levele arra utal, hogy Arno lelkesebben vett részt a hit terjesztésében. MGH Epistolae, vol. 4. 153. Id. C. Giannoni: *Paulinus II. Patriarch von Aquileia*, 42.

⁶⁵ K. Gamber: *Das Messbuch Aquilejas im Raum der bayerischen Diözesen um 800. in Millennium dioeceseo Pragense 973–1973*. Annales Inst. Slavici. Bd. VIII. 1974. 111–118. Mint írja: „Es sind noch keine 15 Jahre her, da wusste man so gut wie nichts von der frühen Liturgie des Patriarchats Aquileja.” 111. és uő.: *Der Taufritus nach dem Tassilo-Sakramentar*. Lásd 28. jegyz.

⁶⁶ De spiritu sancto I. 3. Id. H. Mayer: *Geschichte der Spendung der Sakramente in der alten Kirchenprovinz Salzburg*, 802.

⁶⁷ MGH Concilia, vol. 2. 183–184.: „*Cur magister in nomine patris et filii et Spiritus sancti et discipuli in nomine tantum Iesu precipiunt baptizari? Numquid aliud veritas per semetipsam docuit, et aliud discipuli veritatis vel aliam formam doctrine ecclesiis tradiderunt? Absit hoc. Sacramentum igitur sanctae trinitatis, quam magister et Dominus tribus enumeratis personis, in uno tamen nomine voluit demonstrare, hoc eiusdem veritatis discipuli in una de trinitate persona, id est filii, totam sanctamque trinitatem essentialiter sancto sibi revelante Spiritu intelligere meruerunt...*” [kiemelés tőlem: V. L.]

⁶⁸ Lásd Maxentius: *De baptismo*. In: J. M. Heer: *Ein karolingischer Missions-Katechismus*, 93.

⁶⁹ H. Büttner: *Mission und Kirchenorganisation des Frankenreiches bis zum Tode Karls des Großen*, 480. A vonatkozó részeket vagy észrevétlenül hagyták vagy tévesen interpretálták. Id. C. Giannoni: *Paulinus II. Patriarch von Aquileia*, 46., A. Kollautz: *Awaren, Franken und Slaven in Karantanien, Niederpannonien und byzantinische Mission*. Carinthia I. (1966) 260., 262.; A. Stenzel: *Die Taufe. Eine genetische Erklärung der Taufe*. Innsbruck, 1958. 246.; Bóna I.: „*Cunpald fecit.*” (*Der Kelch von Petőháza und die Anfänge der bayrischfränkischen Awaren-Mission in Pannonien*). Acta Archeologica 18. (1966) 310–311.

szópárnak a római állami terminológiáig visszanyúló eredete jól ismert.⁷⁰ Miként az is, hogy a 7–9. századi forrásokban is még nyomon követhető bizonyos terminológiai következetesség. Erre M. Hellmann hívta fel a figyelmet a közismert *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* című mű kapcsán⁷¹, miszerint abban a „gens” és a „populus” nem tekinthetők szinonimáknak. Véleménye szerint a „populus” a „gens” krisztianizált és egyházi szervezetben élő részét jelenti. „Populus” változatában pedig a keresztény, egyházak köré csoportosult közösségekre utal például a *Conversio* 6. fejezetében a 796-os évnél: „cum doctrina et ecclesiastico officio procurare populum, qui remansit de Hunis et Slavis in illis partibus”.⁷² A szóhasználat fennmaradásának a magyarázatával azonban adós maradt.

A pogányok elleni küzdelem hangsúlyozása az avar háborúk idején is nagy – részben propagandisztikus – jelentőséget kapott.⁷³ Ebben a képben a keresztény „populus” áll szemben a pogány „gentes”-szel vagy más néven „pagani, barbarae nationes, rebelles, infideles”-el. A hit terjesztésének gondolata a liturgiában is helyet kapott: a szakramentáriumoknak nemegyszer a kései császárkor örökségéből is merítő „orationes pro imperatore” imádságaiban.⁷⁴ Ezekben a terminusok következetes használata figyelhető meg: „*Omnipotens sempiternus Deus, in cuius manu sunt omnium potestates et omnia iura regnorum, respice ad Romanum [vagy Francorum, Christianum] benignus imperium, ut gentes, quae in sua feritate confidunt, potentiae tuae dextera comprimantur*”⁷⁵ vagy „*Suscipe, Domine, preces et hostias ecclesiae tuae pro salute famuli tui illius supplicantis et protectione fidelium populorum* [kiemelés tőlem: V. L.] *antiqua brachii tui operare miracula, ut superatis pacis inimicis segura tibi serviat Romana [Christianorum; Francorum] libertas.*”⁷⁶ Rögtön hozzá kell azonban tenni, hogy a szóhasználatot illetően csak egyes oklevelekre vagy opusokra korlátozódó következetességről lehet beszélni.⁷⁷

Szövegünkben a „gens” használatát tudatosnak tekinthetjük. Azonban nemcsak a megtérítendő pogányokról esik szó benne, hanem a már megkereszteltekről, az e területen tevékenykedő klerikusokról, sőt papokról, „sacerdos”-okról is. Felmerül a kérdés, hogy a bizonytalan utalásoknál miért nem tudunk meg többet ezekről a keresztény szórványokról. Valószínűleg azért nem, mert a „defensio Christianae fidei” gondolkörébe nem illett a frank egyházi szervezetet megelőző térítés, sőt általában a keresztény előzmények hangsúlyozása. Ugyanakkor az sem meglepő, hogy ezek – az egyházszervezettől magukra hagyott – keresztény szórványok egyházi szokásaikat tekintve eltértek a Rómához igazodó frank liturgiától. A tartózkodó megfogalmazásból még az is kivehető, hogy a korábbi térítés nem a tanácskozáson valószínűleg résztvevő püspökök kezdeményezése nyomán indult meg. Sőt, éppen a saját egyházmegyéjük, illetve tartományuk papjai (*sacerdotes*) számára

⁷⁰ Ch. Mohrmann: *Études sur le latin des chrétiens*. Tom. 1. Roma, 1961 (2. kiad.). 26–27. ; Mezey L.: *Deákosság és Európa*. Bp. 1979. 27.

⁷¹ Der Begriff „populus” in der *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Cyrillo-Methodiana (1964) 161–167.; H. Wolfram: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Wien-Köln-Graz, 1979. 28., 90.

⁷² H. Wolfram: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 102–106.

⁷³ J. Deér: *Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches, 728–731., 787.*

⁷⁴ G. Tellenbach: *Römischer und christlicher Reichsgedanke in der Liturgie des frühen Mittelalters*. Sitzungsber. der Heidelberger Akad. D. Wissen. Phil. – hist. Kl. 1934/35.; P. E. Schramm: *Die Anerkennung Karls d. Grossen als Kaiser*. In: *Kaiser, Könige und Päpste* Bd. I. Stuttgart, 1968. 234–242.

⁷⁵ G. Tellenbach: *Römischer und christlicher Reichsgedanke in der Liturgie des frühen Mittelalters*, 53. és további példák. Vö. 48. jegyz.

⁷⁶ G. Tellenbach: *Römischer und christlicher Reichsgedanke in der Liturgie des frühen Mittelalters*, 5.

⁷⁷ Pl. PL 100. 142.; MGH *Epistolae*, vol. 5. 158.; C. Erdmann: *Der Heidenkrieg in der Liturgie und die Kaiserkrönung Ottos I.* MIOG (1932) 130.

kívánták azt biztosítani és így egyházfegyelmi jogkörüket is érvényesíteni.⁷⁸ A fogalmazás módja H. Büttnernek látszik támogatni,⁷⁹ aki a térség keresztény előzményeit Tassilo bajor herceg önálló, kelet és dél felé egyaránt tekintő egyházpolitikájával – missziós célokat is szolgáló kolostoralapításaival, például Kremsmünster – hozza kapcsolatba. Tassilonak a keresztény hit keleten való terjesztésében és fenntartásában való szerepének a méltatása a korabeli forrásokból hiányzik. Ezt jól magyarázzák a hercegnek – némiképpen homályban maradt – avar szövetséges kapcsolatai, valamint éppen ezen a vádon alapuló megbuktatása.⁸⁰ Az is bizonyos, hogy a keresztény szórványok a Tudun 795-ös megkeresztelkedésével sem hozhatók kapcsolatba, aminek eredményessége egyébként is erősen kétséges.⁸¹

H. Grundmann tanulmányában már igazolta a „litteratus-illitteratus-idiota” jelentésfejlődésének kultúrtörténeti szerepét.⁸² A szavak jelentésének a vizsgálatára és főleg hagyományozódására nem érdektelen visszatérni. A *dictatus* szövege arra utal, hogy az „illitteratus” és az „idiota” továbbélése jórészt a térítés és a keresztelés irodalmának köszönhető. Grundmann az „illitteratus” kapcsán említi a szónak a térítés gondolatkörével való kapcsolatát, azonban annak a patrisztikus kor utáni alakulásának nem szentelt figyelmet.⁸³ A szótárak a következő alapvető jelentésváltozatokat tüntetik fel: „*idiota: illiteratus, imperitus, rustica lingua contentus, privatus, nuper conversus, monachi, qui vulgo conversi appelluntur. Illiteratus: imperitus, qui litteras, seu legere nesciebant, a natura stultus*”⁸⁴. Az *Apostolok cselekedeteiben* (4:13), ahol Pétert és Pált görögül jelölik így, latin fordításban mindkét szó előfordul: „homines illiterati (Vulg. sine litteris) et idiotae”.⁸⁵ Bibliai előfordulásuk ellenére sem tartoztak a gyakran használt szavak közé, talán éppen nem egyértelmű jelentésük miatt.

Az „idiota” szó későbbi használatára meghatározó lehetett, hogy Szent Ágoston több ízben használta *De cathecizandis rudibus* című művében⁸⁶ mégpedig egyszerűen műveletlen értelemben, szembeállítva a „doctus” szóval, jelentésében közelítve az „ignarus”-hoz. Megjegyzendő, hogy jelentése a patrisztikus irodalomban még semleges árnyalatú, sőt a térítés

⁷⁸ A kor forrásaiban a klerikusokat állandó elmarasztalás éri. Leggyakoribb jelzőjük a „vagus”. Lásd MGH Capitularia, vol. 1. 60, 67., 95., 191., 196., 403. A sacerdos és a keresztelés kapcsolatára uo. 200.

⁷⁹ H. Büttner: *Mission und Kirchenorganisation des Frankenreiches bis zum Tode Karls des Grossen*, 477–478., 480.; J. Semler: *Karl der Grosse und das fränkische Mönchtum*. In: *Wege der Forschung* Bd. 312. Darmstadt, 1976. 253–257. A. Hauck is megjegyzi művében a „dictatus” kapcsán, hogy „das Christentum dem Awarlande nichts ganz Fremdes war...” *Kirchengeschichte Deutschlands*, 476.

⁸⁰ K. Reindel: *Bayern im Karolingerreich*. In: *Karl der Grosse* Bd. I. 224.; MGH Scriptorum, vol. 1. 33.

⁸¹ H. Büttner: *Mission und Kirchenorganisation des Frankenreiches bis zum Tode Karls des Grossen*, 479.; MGH Epistolae, vol. 4. 309.

⁸² H. Grundmann: *Litteratus-illitteratus*. *Archiv für Kulturgeschichte* 40. (1958) 1–65.

⁸³ H. Grundmann: *Litteratus-illitteratus*, 21. A „Conversio” művelődési kapcsolataira ld. D. Illmer: *Totum namque in sola experientia usuque consistit. Eine Studie zur monastischen Erziehung und Sprache*. = *Wege der Forschung* Bd. 312. Darmstadt, 1976. 430–.

⁸⁴ Így a *Thesaurus Linguae Latinae*, a Du Cange és a Niermayer-féle lexikonok illetve szótárak.

⁸⁵ H. Grundmann: *Litteratus-illitteratus*, 6.

⁸⁶ „Haec omnia cum illo, qui ad societatem populi Christiani non idiota, ut aiunt, sed doctorum libris expolitus...” PL 40. col. 319. További példák uo. 320., 329. A szó hagyományozódásának másik, a 18. századig nyomon követhető útja a templomi énekléssel kapcsolatos. Már egy 364-es zsinat tiltja a „plebeios psalmos” éneklését az egyházban. Ezt az „idiota” szóval értelmezték, alapvetően „privatus” jelentésben. A 8. században „ab idioticis psalmos compositos et vulgares” szerkezetben tűnik fel. Ekkor azonban már nemcsak „privatus” értelemben áll, hanem a nem megfelelő latin tudást is jelenti. H. F. Muller: *Pre-history of the Mediaeval Drama...* *Zeitschrift für Romanische Philologie* 44. (1924) 546–555.

szempontjából – amint az „illitteratus” példája mutatja – még inkább előnyös is volt.⁸⁷ Ágoston említett műve kézikönyvként szolgált a „gentes” megtérítése során a 8–9. században. Címét – *Ratio de catechizandis rudibus* formában – az egyetlen fennmaradt Karoling-kori missziós katekizmus is megőrizte.⁸⁸ A 8. századra azonban az „idiota” jelentése egyértelműen negatívvá, elmarasztalóvá válik. Azokat illetik a jelzővel, akiket tudatlanságuk már a keresztényi élet gyakorlásában akadályoz, illetve foszt meg attól, elsősorban az újonnan megtérített népeket.⁸⁹ A tudatlanság egészen az anyanyelv kizárólagos ismeretéig terjedhetett. A térítésre váró népek esetében az egyházi és világi ismeretekben való járatlanság már a keresztység elnyerését akadályozó tényezővé válik. A *dictatus* szövegében az „idiota gens”-szel szembeállítva ezért jelenik meg Cornelius centurio és a zsidók példája (174. p. 15–29. sor).

Az „illitteratus” jelző a 8. században az egészen ritkán használtak közé tartozik. Pozitív jelentésű szópárja, a „litteratus” és főneve, a „litteratura” annál inkább az érdeklődés középpontjába került. A patrisztika is használja a térítéssel összefüggésben,⁹⁰ a 8. században azonban már sokkal tágabb szellemi környezetben jelenik meg. Nagy Károly korszakos jelentőségű rendelete, a *De litteris colendis*⁹¹ a „litteratura” és a szövegek megértése közti szoros kapcsolatra hívta fel a figyelmet: „semmi kétség, hogy az irodalmi alakzatokat ismerő annál gyorsabban értheti meg az olvasottak értelmét, minél mélyebben oktatást nyert előbb az irodalom ismeretében.” („nulli dubium, quod ea [sc. schemata, figurae etc.] unusquisque legens tanto citius spiritualiter intellegit, quanto prius in litteraturae magisterio plenius instructus fuerit.”)⁹² Az írástudást – a betű/littera ismeretét – természetesen beleértették a kifejezésbe, de annál már sokkal többet jelentett.

A „male intelligere” veszélyeit Nagy Károly idézett rendelete is sejteti, ami azonban az eretnekségek elleni küzdelemben Paulinus érsek számára valósággá is vált:⁹³ „Nem is lehet azon csodálkozni, hogyha tanácstalanul bolyongtok ott, ahol mindent elborít az allegóriák lombja ...”, s „a bibliai írások levelei között lelőgő szellemi gyümölcsökhöz sem férhettek hozzá, s képzetlenül helytelenül értelmezvén, beszennyezitek az ortodox hitelveket”.

Az adott összefüggésben a klerikusok „illiteratus” jelzője a *De litteris colendis* szellemével ellentétes, „műveletlen” jelentésben értelmezhető. Ezt erősíti meg a pogányok esetében emlegetett „sine litteris” kifejezés is – nyilvánvalóan írástudatlan értelemben.⁹⁴ Hogy mit is értettek rajta a kortársak, arról meggyőző képet nyerünk abból a missziós kézikönyvből, amelyet Alkuin küldött barátjának, Arn-nak, s szerencsére fennmaradt, sőt faksimile

⁸⁷ H. Grundmann: *Litteratus-illitteratus*, 21.

⁸⁸ J. M. Heer: *Ein karolingischer Missions-Katechismus*.

⁸⁹ „Et hoc consideret, ut presbyteri ipsi non sint idiothe, sed sacras scripturas legant et intelligant, ut secundum traditionem Romanae ecclesiae possint instruere.” (798. év, MGH Concilia, vol. 1. 198.); „Et qui carnales homines, idiotae [kiemelés tőlem: V. L.], Alemanni vel Baiocarrii vel Franci, si iuxta Romanam urbem aliquid facere viderint ex his peccatis, que nos prohibemus...” (742. év, MGH Epistolae, vol. 3. 301. Bonifatius levele Zacharias pápához.

⁹⁰ Lásd 74. jegyz.

⁹¹ P. Lehmann: *Fuldaer Studien NF*. Sitzungsb. der Bayerischen Akad. d. Wissen. Phil.-phil. u. hist. Kl. (1927) 4–13.

⁹² P. Lehmann: *Fuldaer Studien NF*, 9.; A. Nemetz: *Litteralness and the sensus litteralis*. *Speculum* 34 (1959) 76–89.

⁹³ A spanyol földről származó eretnekségekkel a délnémet zsinatok is foglalkoztak. Paulinus több ilyen vonatkozású művet is írt. M. Manitius: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*. Bd. 1. 368–370. és C. Giannoni: *Paulinus II. Patriarch von Aquileia*, 57–77.

⁹⁴ Szádeczky-Kardoss Samu a „sine litteris” kifejezést a biblia nem ismereteként értelmezi. Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*, 292.

kiadványként ma is forgatható⁹⁵. Ebben találunk a pogányoknak elmondható térítő prédikációt, egy kis latin nyelvtant, s ahhoz kapcsolódóan különféle ábécéket és rúnákat. A frank birodalom végein a „litteratura” ismeretének megkívánása a térítő klerikusoktól nemcsak utópia, hanem a birodalom politikai-szellemi egységesítésének jele, a potenciális eretnek-ségek iránt való fokozottabb érzékenységnek a bizonyítéka is.

A „dictatus” fejtegetéseinek a térségre vonatkozóan legfontosabb értéke, hogy első kézből igazolja keresztény szigetek fennmaradását és létezését a frank seregek által épphogy elért és meghódított területeken, akik között ráadásul a főpapok szemében igen megbízhatatlannak tartott helyi klerikusok szolgáltatták ki a szentségeket.

Az itt leírtak egyben kiegészítésül is szolgálnak Arnold Angenendt megállapításaihoz.⁹⁶ A szerző Bonifacius és korának általában a szentségek, konkrétan a keresztség és keresztelezés definiálására törekvő magatartásában egy ritualizálódási folyamatot vél felfedezni, amit a koraközépkori missziós tevékenységben lényeges szó- és viselkedés formalizmus szempontjából értékel. Az ezen nyilván túlmutató jelenséget helyesen állítja a Karoling-kori „*Streben nach Richtigkeit*”⁹⁷ kulturális és művelődési reformjának folyamatába, felhívja a figyelmet a római liturgia térhódítására és a liturgia megnövekedett politikai szerepére. Ennek eredményeként tapintható ki a keresztelezési rítus aprólékos szabályozása mögött a térség – Noricum és Pannónia határvidéke – 8. század végi történelmének sorsdöntő szakasza, különösen a hittérítő birodalmi egyház és egy azt megelőző egyházi tradíció találkozása.

Utólag nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a főpapok helyesen érveltek a háborús héják-kal szemben a fokozatos, a társadalmat átmosó ideológiai és rituális térítés fontossága mellett, amit már korábban, 794-ben is képviselt Paulinus.⁹⁸ Világosan látták, hogy a birodalom határainak tartós kiterjesztése csak a „*fideles Dei et regis*” ideológia érvényesítésével képzelhető el: a frankok és a latin egyház iránti hűség kölcsönösen feltételezte egymást, szerencsés esetben erősítette egyik a másikat.⁹⁹ A helyzet ráadásul a püspökök érvelésének kedvezett, mivel az avar térségben a háborús pusztítások következtében egyre kevésbé maradt olyan helyi vezető réteg, arisztokrácia, amely a frankokkal szövetségre lépve a nyugati uralom és a keresztény térítés bázisát jelenthette volna. Úgy tűnik, hogy Alkuin és a püspökök hatása korlátozott maradt, mégha általában az ő hatásuknak is tulajdonítják az elfogott avar hadifoglyokkal való viszonylag enyhe bánásmódot, alkalmankénti szabadon bocsátásukat. Bizonyos azonban, hogy a keresztség felvételére jelentkező avar követségek nem részesültek alapos hitoktatásban, s a hiterjesztés szerves és átgondolt folytatásra irányuló tö-

⁹⁵ Codex Latinus Vindobonensis Nr. 795. Hg. F. Unterkircher. Alkuin-Briefe und Traktate, fol. 1–20., vö. H. Reimitz: *Grenzen und Grenzüberschreitungen im Karolingischen Mitteleuropa*, 159.

⁹⁶ A. Angenendt: *Kaiserherrschaft und Königstaufe. Kaiser, Könige und Päpste als geistliche Patrone in der abendländischen Missionsgeschichte*, 170–175. Félrevezető hivatkozása a spanyol keresztelezési gyakorlatra. Róma ott éppen az eretnekek ellen támogatta az egyszeri merüléssel történő keresztelezést, míg másutt határozottan a háromszori mellett foglalt állást. Ezt találjuk a Paulinus-dictatusban is (173. p. 18–20. sor) A. Angenendt: *Kaiserherrschaft und Königstaufe. Kaiser, Könige und Päpste als geistliche Patrone in der abendländischen Missionsgeschichte*, 171. és P. Glaue: *Zur Geschichte der Taufe in Spanien II. Nachrichten über die Taufsitten bis 711*, 14–21. valamint MG Epp. IV. 212.

⁹⁷ A. Angenendt: *Kaiserherrschaft und Königstaufe. Kaiser, Könige und Päpste als geistliche Patrone in der abendländischen Missionsgeschichte*, 175., 176–183.

⁹⁸ Már ekkor hangsúlyozta a katonai hódítás és keresztény hittérítés módszereinek a különbségét, óvott a két jelenség és folyamat egybemosásától. Vö. *Concilium Francofurtense anno 794*. Ed. A. Werminghoff, MGH Concilia, vol. 2, 1/1, 141–. Általában lásd *Das Frankfurter Konzil von 794: Kristallisationspunkt karolingischer Kultur*. Hg. R. Berndt. Mainz, 1997.

⁹⁹ Az avarok elleni „szent háború” ideológiájára és tükröződésére a forrásokban ld. Deér J.: *Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches*, 729.

rekvések mind meghiúsultak, illetve a sűrű avar lázadások más irányt adtak az eseményeknek.¹⁰⁰ Elég, ha röviden arra utalunk, hogy 799-ben a keleti prefektust, Geroldot és a mai Fiume/Rijeka mellett Eriket is gyanús körülmények között ölték meg, ami jól mutatja a terület felületes pacifikálását. Végezetül megállapíthatjuk, hogy a püspökök jól látták a birodalom határának és a liturgikus határnak egybeesését. A liturgiának önmagának is van birodalomépítő, társadalomszervező és akkulturációs hatása, miként azt a mai európai politikai földrajz is sok helyen mindmáig tanúsítja.

FORRÁS

Püspökök gyűlése a Duna partján (796)
(*Conventus episcoporum ad ripas Danubii*)

A mindenható Isten előretudásában, megalkotta azt, ami lesz, mindazt, ami öröktől fogva elrendelésszerűen megtörténtnek tűnik, amiket nyilvánvalóan az egyes korokban Isten jogos ítélete igen mértéktartóan rendez el, miként írva vagyon: „Megítéli majd a világot igazsággal és a népeket az ő hűségével.”¹⁰¹ És egy szava sem hullott hiába a földre mindazon jókról, amelyekről az Úr mondta, hogy az ő művei. Naponta teljesedik be az, ami az Igazság szavával sérthetetlen joggal üdvösen igazoltatik, miszerint: „Más juhaim is vannak nékem, amelyek nem ebből az akolból valók, azokat is elő kell hoznom, és hallgatnak majd az én szómra, és léssen egy akol és egy pásztor.”¹⁰² Ezekben a szavakban az Úr bizonyosságait kell alaposan mérlegelni, nehogy valaki kérkedve valamit magának juttasson, az összegyűjtött juhok hasznát elvesztegetve a saját dicsőségét keresse. Ugyanis nem azt mondta: „Azokat kell odavezetni”, hogy úgy érthessék, „bárkinék” Isten kegyelme nélkül, hanem hozzátette, „nekem”, amennyiben nyilvánvalóan tudtul adatik, hogy semmi sem a mienk, hanem ami méltó, szent és igazságos, az egészében az övé. Még ha nekünk kegyes ajándéka révén nagy jóságában jutalmul viszonzotatik is valami az alázatosan megadott tiszteletből, ha nem a mi dicséretünket és érdemeink dicsőségét keressük, hanem azét, akinek teljességgel köszönhető, hogy vagyunk, élünk és mozgunk¹⁰³.

Végül, mivel az előre megszabott időben méltóztatott jóakarata szándékának megfelelően a vad népek elméjét kegyes szelídségéhez elvezetni, a legkeresztényibb fejedelemnek, Károlynak buzgó hite által feltüzelt lelkét pedig sikeresen arra ösztönözte, hogy a hadsereg keresztény légióit késedelem nélkül hívja egybe a Hister-Duna partján, amelyeket legkedvesebb Pippinje a Jordán jogart birtokló Krisztus irányításával vezetett. Az említett tiszte-

¹⁰⁰ A térítés felületes voltáról sokszor a kortársak is ironikusan nyilatkoztak. Sankt Galleni Notker olyan normannokról tesz említést Jámbor Lajos uralkodása alatt, akik hűsvétkor történt keresztelkedésük alkalmával fehér ünnepi ruhát, frank fegyvert és csábító cseesebecsüket kaptak ajándékba. Amikor egyszer kifogytak a ruhából, s helyette gyengébb anyagból készültet adtak, kifakadt az egyik normann, hogy már huszadszor merült alá a keresztvízbe, de ilyen szégyen még sohasem érte. Idézi H. Reimitz: *Grenzen und Grenzüberschreitungen im Karolingischen Mitteleuropa*, 162–163.; vö. Notker: *Gesta Karoli II*, 9. Ed. Rau., 422–. Az avarokkal kapcsolatban 799-ben a püspökök komoly önváddal illették magukat, amint az Alkuin Arnnak küldött leveléből kiderül: „A hunok (ti. avarok) elvesztése, mint mondottad, a mi nemtörődömségünk következménye” (Hunorum vero, sicut dixisti, perditio nostra est neglegentia”). MGH Epistolae, vol. 4, 309. Össze-foglalóan J. Deér: *Karl der Grosse und der Untergang des Awarereiches*, 786–787.

¹⁰¹ Zsolt 95:13

¹⁰² Jn 10:16

¹⁰³ vö. ApCsel 17:28

letreméltó Pippin király a mondott helyen igen gyorsan táborot vert, sőt összehíván bizonyos püspökök tisztas gyülekezetét, aprólékos kíváncsisággal, jámbor szavakkal igyekezett kideríteni az Isten tiszteletére és a keresztény vallásra szorosabban vonatkozó dolgok számos szertartásának rendjét. Így az előbb említett atyák bizalmából belegeyző engedélyükkel először az újjászületés szent fürdőjéről tudakozódtak: mely időpontokban szabad azt általában és konkrét esetekben a kathekumeneknek juttatni, ha a szükség másként nem követeli meg. Azonnal találtak törvényes időszakokat, de éppen csak azt a kettőt, amit a Szentírás lapjai is támogatnak. Akkor kell, tudniillik Húsvét legnagyobb ünnepén és Pünkösdkor, a Szentlélek lángnyelvekben való dicsőséges eljövetelkor minden módon joggal megünnepelni a keresztység szentségét, hacsak a jogos és elkerülhetetlen szükség váratlanul nem szól közbe, miként korábban már mondtuk. Mondja pedig a népek mestere és tanítója a hitben és igazságban: „Akik megkeresztelkedtünk Krisztus Jézusban, az ő halálában keresztelkedtünk meg, eltemetettünk azért ő vele együtt a keresztység által a halálban, hogy miképpen feltámasztatott Krisztus halálból az Atyának a dicsősége által, azonképpen mi is új életben járjunk.”¹⁰⁴ Így, miként a medence szent vizébe való három alámerülés sem helytelenül jelképezi az Úr háromnapos sírját, úgy a harmadik felmerülés a vízből az Úr feltámadása harmadnapjának örömét tanúsítja.

A Pünkösdről pedig így szólt az Úr tanítványaihoz, emlékszik Szent Lukács: „Ti azonban Szentlélekkel fogtok megkereszteltetni amit majd elnyertek nem sok nap múlva”¹⁰⁵, és azt, hogy „ha valaki nem születik újjá víztől és a Szentlélektől, nem mehet be az Isten országába.”¹⁰⁶ Majd egyebeket mond dörögve a kiváló prédikátor a megtértekről és a forrás méhéből szent módon újjászületettekről: „de megmosattattatok, de megszenteltettetek az Úr Jézus Krisztusnak nevében és a mi Istenünk lelke által”.¹⁰⁷ Ezért maguktól az apostoloktól is úgy maradt a szentegyházra, hogy ebben a két időpontban ünnepelheti leginkább a szent keresztység misztériumát. Ez ok miatt tetszett úgy, hogy a sérthetetlen apostoli regula és a kánoni előírások tekintélyes rendelkezéseinek megfelelően e két időpontot az újjászületés szentségének kell fenntartani, a halál fenyegető közeledtének kivételével, amely esetben nem kell az időpontokat betartani, még a nappal óráit és perceit, miként az éj szilenciumát sem. Ha bármikor erre sürgető szükség lenne, a halál veszélyét észlelvén bárkinek minden késlekedés nélkül gyorsan adassék meg a keresztység kegyelme.

Hasonlóképpen kell azokról is vélekedni, akiket ostromgyűrű veszélye, avagy a hajótörés félelme vagy börtön sanyarúsága fenyeget, mindezek ugyanis a halál okául szolgálhatnak. Egyébként pedig – mint mondtuk – az apostoli és kánoni alapelv sértetlenül őriztessék meg.

Tehát az isteni intés tekintélye nyomán az egyház első pásztora gondot visel azoknak a testvérek – miként mondtuk – nyughatatlan lelkének megnyugtatóására, akik őt a pogányok befogadása miatt mintegy a törvény megsértőjeként fedték meg: „Megemlékezém pedig az Úrnak ama mondásáról, amint mondá: János ugyan vízzel keresztelt, ti azonban Szentlélekkel fogtok megkereszteltetni”.¹⁰⁸ És hozzátette: „Kicsoda voltam én, hogy az Istent eltilthattam volna?”¹⁰⁹ Utóbbi szavaiban pedig mindenestre meghatározottat, hogy a szent keresztiségre vágyakozóknak mely szükséghelyzeteken adható meg az bármikor büntetlenül. Vizsgáljuk meg, szabad-e nekünk elménkben alázatosan mérlegelnünk, hogy a faragatlan és a hithez újonnan megtérő nép miatt az említett két időpont bátran előbbre

¹⁰⁴ Róm 6, 3:4

¹⁰⁵ ApCsel 1:5

¹⁰⁶ Jn 3:5

¹⁰⁷ 1Kor 6:11

¹⁰⁸ ApCsel 11:16

¹⁰⁹ ApCsel 11:17

hozható-e, hogy közben ne tűnjünk a Szentírás helyes ösvényét elhagyni, sem az előttünk élt atyák határait áthágni¹¹⁰. Az apostolok cselekedeteiben ugyanis, miként Péter megjövedölte, az olvasható, hogy 3000 hívő serege, amikor alászállt a Szentlélek, egyszerre fogadta be a keresztség kegyelmét, és „csatlakozék”, mondja, „azon a napon”, azaz a hívők sokaságához csatlakozott az egyház testében.¹¹¹ De az Ézsaiás prófétát olvasó eunuch is égi parancsra a szekere felvett Fülöptől nyeri el a keresztséget a talált vízzel.¹¹² Végül Pál is, a választott edény, háromnapos böjtölés után Ananiástól nyeri el a keresztséget, látását is visszakapva.¹¹³

A példának az imént előhozott bizonyosságait – amelyeket előadtunk –, valószínűnek és a lehető legigazabbnak kell tekintenünk, de ezeket, akikről szó van, egészen másképpen kell megítélni. Ez a nép ugyanis faragatlan és oktalan, sőt határozottan együgyű, és úgy tűnik, hogy írástudatlanként nehézkes a szent misztériumok megismerésében, és fáradságosan tanítható.

Azokat pedig, akik körülméltként jöttek, és hittek a szent kinyilatkoztatásokban, törvényhozásban és a próféták misztikus jóslataiban, Péter rögtön megkereszteltnek tekintette, még az itáliai sereg századosát is, aki a pogányok közül származott, sőt jártas volt a világi irodalomban is, de mind az angyal által korábban figyelmeztetésben részesült, mind pedig a keresztség előtt az istenfélésben megpróbáltatott.¹¹⁴ Azoknak ugyanis, akik a körülmélték közül valók, miként mondtuk, csak a hitük hiányzott, amellyel Krisztust helyesen Isten fiának kellett volna hinniük, és nem tudták, hogy azt, ami előadatott, miként kellene képletesen megérteniük. Ezért az eunuch is, mikor olvasta Ézsaiás próféta szavaiban: „Mint juh vitétek mészárszékre, és mint bárány az ő nyírója előtt néma, azonképpen nem nyitotta fel az ő száját” nyugtalanul tudakolta Fülöptől, hogy vajon a próféta magáról, vagy valaki másról szólt-e.¹¹⁵ Amikor Fülöp felfedte előtte az evangélium jelképes értelmét a Krisztus szenvedéséről misztikus módon mondottakról, az eunuch, elteve a Szentlélekkel, prédikátorának tüstént beleegyezését adta, és szíve tárházából a hit adományát örömhírt hozó nyelve saroglyáján önként kimutatta. A keresztséghez ugyanis semmi sem hiányzott az Eunuchnak, hacsak nem a víznek eleme, amit meglelvén rögtön kiérdemelte a benne való keresztséget.

E nép előtt, ahogyan korábban mondtuk, nem tárult fel a szent beszédek ismerete, hogy az idézett szentírási példák szerint hamarabb adja át magát a keresztség misztériumainak, s csak bizonyos haladékkal avattassék be a hit szentségébe. Különösen, mivel az Úr megparancsolta tanítványainak, mondván: „Elmenvén ezért tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében. Tanítván őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam néktek”,¹¹⁶ és ismét, hogy „Aki hiszen és megkeresztelkedik, idvezül.”¹¹⁷ Mindenesetre nyitott szemmel olvasva fel kell figyelniünk az Úr szavaiban és követendő parancsaiban a szertartás szent rendjére. Ugyanis nem azt mondja: „Menjete, kereszteljete meg minden népeket, tanítván őket”, hanem először azt mondta, hogy „tanítsatok”, majd hozzátette: „kereszteljete”. Nem az fog üdvözülni, aki megkeresztelkedett és hitt, hanem az, aki hitt és megkeresztelkedett. És a keresztség után: „Tanítsatok meg őket megőrizni mindazt, amit rátok bízam”, hogy nyilvánvalóan

¹¹⁰ Vö. Péld. 22:28

¹¹¹ ApCsel 2:41

¹¹² ApCsel 8:30–38

¹¹³ ApCsel 9:9 skk.

¹¹⁴ ApCsel 10, 20

¹¹⁵ Iz 53:7; ApCsel 8:32

¹¹⁶ Mt 28:19–20

¹¹⁷ Mk 16:16

megértsék, a hitet tanítani kell a keresztség előtt, hogy az újoncok megértsék, hogy mi a keresztség kegyelme, mert ennek révén bocsáttatnak meg a bűnök, és új emberként születik újjá a megváltás hullámai között. Cselekedetei miatt régóta halott, aki a bűn fia volt, de az örökbefogadás révén Isten fia lesz, és az egek birodalmának részeseként a halandó élet után az örök élet boldogságát nyeri el. A keresztség után pedig tanítani kell, hogy az Isten minden parancsát meg kell tartani, amelyekkel jámboran és igazságosan tartoznak élni ebben a világban.

Az igehirdetők oktatása pedig nem lehet kegyetlen és emberi félelemtől övezett, hanem kegyes, vonzó és kedvességtől harmatos. Vonzó mindenestre az örök élet jutalma miatt, félelmetes a pokol gyötrelmei, nem pedig a kard véres pengéje miatt. Ne kényszerítve vagy akarattuk ellenére vitessenek a keresztség medencéjéhez, hanem azok járuljanak oda, akiket eltöltött a Szentlélek kegyelme, és lelkük vágyakozásával törekednek az üdvösségre. Azt, hogy a késleltető halasztás hány napig tartson, határozza meg a pap véleménye, teljesen a hallgatók hajlandóságának megfelelően, hogy azok mennyire gyorsan vagy lassan fogadják be az Isten ígését és fogják fel a Szentlélek sugalmazására megváltásuk elnyerésének hasznát. A leghosszabb halasztás is maradjon 40 napon belül, nehogy esetleg a hosszadalmas készenlét vágyuk égő lángját hiábavalóan mérsékelje, úgy tudniillik, hogy a tanulás legalább egy hetet vegyen igénybe.

Továbbá a két törvény szabta időpontról, azaz a Húsvétről és a Pünkösdről, amikor – mint mondtuk – rendszerint kiadatik a szent keresztség, még meg lehet fontolni, hogy miként lehetne ezeket büntetlenül előbbre hozni ezeknek a népeknek megtérítésére és papjaik kis száma miatt.

Tudjuk tehát, hogy Húsvét szent és tisztelendő örömmünnepe és a Szentlélek eljövetele, azaz Pünkösöd vasárnapra helyeztetett. Mi pedig minden egyes hétnek az első napján, azaz vasárnapon megünnepeljük az Úr feltámadásának szent örömét és a Szentlélek elmondhatatlan jelenlétének a dicsőségét. Ha tehát ezen okból szerencsés merészséggel az említett időpontokat nem félünk előbbre hozni, a vasárnap tiszteletben tartandó időpontját semmiféle vakmerőséggel se merészeljük áthágni, a halál esetétől eltekintve, úgy, miként minden előadatot.

És végül, ha úgy látja a pap, és a dolog természete sem hozza másképp, a kathekumeneket két, három, esetleg több vagy kevesebb héten át meghatározott számban vagy anélkül gyűjtsék egybe, s cselekedjék úgy, ahogyan helyesnek látja. Azon a héten kell pedig kereszteni, amikor „szombat múltával a hét első napja megvirrad”.¹¹⁸ Kiszabott böjtöléssel naponta hittant tanuljanak, és kenessenek meg a szent olajjal és nagyszombat vesperásakor, mint mondtuk, szenteltessenek meg víz által egy forrásban vagy olyan medencében, amelyben lehetséges három alámerülés a Szentháromság nevében. És miután megvallotta, hogy hisz a mindenható Atyaistenben és Jézus Krisztusban, egyszülött fiában, a mi Urunkban és a Szentlélekben és megvallja, hogy lemond az ördögről és pompájáról, a világról és pompájáról, akkor mondja el egyszer a pap: „És megkeresztellek téged az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében”. Majd harmadszorra emelkedvén ki a vízből, az emelje magához, akit számára lelki atyjául választottak.

Valamennyi kicsiny csecsemőt pedig, hacsak a halálnak való tartozást nem kell leírniuk, őrizzék meg arra a két általános ünnepre, amelyekről már többször szó esett – Húsvétra vagy Pünkösdre. Azokról pedig, akikről körültekintő tudakozódásunk eredményeként válaszaik alapján már bebizonyosodott, hogy annak a földnek a papjai már megkeresztelték őket Szentháromság nevében, nem szükséges még egyszer megkeresztelked-

¹¹⁸ Mt 28:1

niük. Ugyanis a szent apostol, Pál mondja, hogy „egy a keresztség, egy a hit”,¹¹⁹ és ugyanarról az Igazság Péternek: „Aki megfürödött, nincs másra szüksége, mint a lábait megmosni”,¹²⁰ azaz a helytelen cselekedeteket megbánásul a könnyek forrásából lemosni.

Azok esetében pedig, akiket klerikusok kereszteltek meg, a vizet mégis pap áldotta meg a Szentháromság nevében, és jelen vannak maguk a keresztelést végzők, hogy erről tanulságot tegyenek, vagy legalább azok, akiket megkereszteltek, és magukról ilyesféle tanulságot tudnak tenni, nem tartjuk helyesnek, hogy még egyszer megkeresztelkedjenek, hanem pusztán kézrátétellel adassék át nekik a lelki ajándékok összessége, amelyekben a keresztség előtt és után kellett volna részesülniük, és így fogadtassanak be a szentegyház kebelébe.

Azokat pedig, akikről tudnivaló, hogy írástudatlan klerikusok keresztelték meg őket, amikor alámerültek a vízbe, hitüket sem vallották meg – mivel nem tudhatták –, sem a keresztelést végző nem mondta: „megkereszteltem téged az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében”, sem azt, hogy a „Jézus Krisztus nevében”, miként ezen együgyűek egyikének-másikának vallomásából tudjuk, a víz pedig csak a testet öblítette le, azokat teljességgel meg nem keresztelteknek kell tekinteni. A víz magában, a Szentlélek kapcsolódása nélkül semmit sem ér, hacsak a test vagy bármi egyéb szennyt nem mossa le. A bűnök bocsánata és a Szentlélek megszentelése kétség kívül csak a Szentlélek kegyelmével valósul meg. „Vegyétek” – szól az Úr – „a Szentlelket: akinek a bűneit megbocsátjátok, megbocsátatnak azoknak.”¹²¹ Ugyanis az Úr nem azt mondja: aki szent lett, pusztán a víztől lett azzá”, hanem azt, hogy a víztől és a Szentlélektől. Ezért van, hogy a népek mestere és tanítója a Keresztelő János által a csak vízben keresztelteket még egyszer megkeresztelteti. Ugyanis, amikor kérdéseivel kiderítette, hogy a megkereszteltek megkapták-e a Szentlelket, s azt a választ kapta, hogy nem tudják, magukhoz vették-e a Szentlelket, akkor Jézus Krisztus nevében megkereszteltette őket.¹²² És ebből a példából tehát megtudható, hogy csak a vízben, a Szentlélek kegyelme nélkül megkeresztelteknek, kétség kívül még egyszer kifogástalanul meg kell keresztelkedniük.

Ezekről legyen elég tehát ennyit mondani. Most pedig e tárgyról rövidesen máshoz igyekezve, tollunk hegyét felemeljük.

Paulinus, bár az Úr szolgáinak legutolsó méltatlan szolgálója, a szent és ortodox aquileiai székesegyház ajtónállója, ezeknek a tiszteletreméltó testvéreknek voltam társa és meghallgatója.

¹¹⁹ Ef 4:5

¹²⁰ Jn 13:10

¹²¹ Jn 20:23

¹²² ApCsel 11:16 és 19:4